

КОНЦЕПТУАЛЬНІ
ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ
ЗАХИСТУ ПРАВ
ЛЮДИНИ: УКРАЇНСЬКИЙ
ТА МІЖНАРОДНИЙ
КОНТЕКСТ

біла церква
2022

**БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

***Концептуальні засади
механізму захисту прав
людини: український та
міжнародний контекст***

БІЛА ЦЕРКВА 2022

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Білоцерківського національного аграрного університету (протокол №4 від 31.05.2022 р.)

Рецензенти:

Чистоклетов Леонтій Григорович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та інформаційного права Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка».

Бєлов Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Концептуальні засади механізму захисту прав людини: український та міжнародний контекст: колективна монографія / Кол. авторів. Біла Церква: Білоцерківський національний аграрний університет, 2022. 430 с.

У колективній монографії проаналізовано внесок міжнародно-правової системи захисту прав людини у розвиток нормативно-правового регулювання захисту прав людини в Україні в контексті розвитку міжнародного права, відповідності українського законодавства міжнародно-правовим нормам у сфері прав людини, а також практики застосування цих норм міжнародними та національними контрольними і правозахисними органами. Розглядається участь України у всесвітніх та регіональних міжнародних правозахисних структурах та органах.

Монографія зацікавить юристів-міжнародників, викладачів, студентів та аспірантів юридичних факультетів вищих навчальних закладів, а також практиків, усіх, хто цікавиться проблемами сучасного міжнародного права.

The collective monograph analyzes the contribution of the international legal system of human rights protection to the development of legal regulation of human rights protection in Ukraine in the context of international law, compliance of Ukrainian legislation with international human rights law, and the practice of international and national law. control and human rights bodies. Ukraine's participation in global and regional international human rights structures and bodies is considered.

The monograph will be of interest to international lawyers, teachers, students and graduate students of law faculties of higher education institutions, as well as practitioners, all who are interested in the problems of modern international law.

© Колектив авторів, 2022

© Білоцерківський національний аграрний університет, 2022

Офіційний сайт: <http://www.btsau.edu.ua/>

ЗМІСТ

<i>Передмова (Нікітенко О.І.)</i>	5
<i>Правове регулювання права особи на свободу переміщення: міжнародний та національний досвід (Бровко Н.І.)</i>	7
<i>Генеza адміністративного судочинства в Україні (Нікітенко О.І.)</i>	44
<i>Правова природа економічних, соціальних та культурних прав: міжнародний аспект (Ковальчук І.В.)</i>	80
<i>Особливості захисту майнових та земельних прав суб'єктів господарювання у європейському суді з прав людини (Настіна О.І.)</i>	117
<i>Особливості неюрисдикційного захисту цивільних прав (Пахомова А.О.)</i>	164
<i>Право особи на безпеку: поняття, ознаки, обмеження (Макарчук В.В.)</i>	196
<i>Державна підтримка добровільного об'єднання територіальних громад в забезпеченні окремих прав в умовах сьогодення (Поляруш-Сафроненко С.О.)</i>	243
<i>Нормативно-правові гарантії забезпечення та захисту фундаментальних прав людини у європейському союзі (Мельник О.Г.)</i>	278
<i>Право на життя в системі прав людини та його співвідношення з іншими юридичними правами (Аргат Я.П.)</i>	315
<i>Проблеми впровадження механізму реалізації та захисту приватних прав (Єфремова І.І.)</i>	348
<i>Правове регулювання процедури захисту екологічних прав людини в контексті міжнародного та національного законодавства (Обіюх Н.М.)</i>	380
<i>Список використаних джерел та літератури</i>	405

ЄФРЕМОВА І.І.

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ ПРАВ

Конституція України досить чітко визначає основні гарантії прав та свобод людини та громадянина. Особливими гарантіями для громадян України та осіб, які на законних підставах перебувають на території України є закріплення прав і свобод людини відповідно до міжнародних стандартів, а також, найважливіше проявляється у визначенні механізму реалізації прав і свобод людини, закріплення права на їх захист.

Усі права, що гарантуються державою та визначені у Конституції України мають поділ за сферами діяльності як держави так і приватних осіб:

1. Політичні й ідеологічні гарантії;
2. Економічні гарантії;
3. Соціальні гарантії;
4. Культурні гарантії;
5. Особисті гарантії.

Особливості політичних та ідеологічних гарантій, як зазначає Лазарева М. Д. полягають у тому, що їх носіями, суб'єктами виступають лише громадяни України, а не всі особи, які проживають на її території. Однак, на думку Лазаревої М. Д. хоча в Україні політичні права належать переважно громадянам, деякі права (наприклад, свобода об'єднуватися в неполітичні організації, право

на індивідуальні чи колективні письмові звернення) можуть використовуватися іноземцями та особами без громадянства⁴⁶⁰.

Економічні гарантії – визначають ступінь економічного розвитку суспільства, ритмічності роботи господарського механізму країни, росту продуктивності праці і обсягу виробництва, крім того визначають основні засади різноманіття і рівність усіх форм власності, рівність економічних можливостей суб'єктів суспільних відносин. Наявність економічної незалежності суб'єктів права створює об'єктивні умови для їх зацікавленості в дотриманні законності при реалізації різних правомочностей учасниками цивільних правовідносин.

Соціальні гарантії – це гарантовані державою можливості громадянина бути повноцінним суб'єктом суспільних відносин і забезпечення йому необхідних для розвитку та існування умов⁴⁶¹. До соціальних прав належать такі права: на працю, на страйк, на відпочинок, соціальний захист, на житло, достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування та інші⁴⁶². Саме названі права визначають обов'язки держави забезпечити кожному мінімум засобів до існування, соціальної забезпеченості та екологічної безпеки⁴⁶³.

Культурні гарантії – це гарантовані можливості доступу людини до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства. Це право на освіту; право на користування досягненнями вітчизняної та світової культури; право на свободу наукової, технічної та художньої творчості; право на захист інтелектуальної власності; право на використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності та інші.

⁴⁶⁰ Лазарева М. Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 1. С. 51–53. URL: http://lsei.org.ua/1_2020/13.pdf

⁴⁶¹ Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. Київ: Знання, 2005. 381 с.

⁴⁶² Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред. кол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

⁴⁶³ Терещенко Л. В. Система гарантій соціальних прав людини і громадянина. Сучасні проблеми адміністративного права та процесу. Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 30 червня 2017 року): Тези доп. учасників Всеукр. науково-практ. конф. (м. Харків, 30 черв. 2017 р.), м. м. Харків, 30 черв. 2018 р. м. Харків, 2018. С. 168–171. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4156/1/-%20БІРНИК%20ТЕЗ%20%20ост._p168-170.pdf

Особисті гарантії (гарантії громадянських прав) – гарантовані можливості людей, що характеризують їх фізичне і біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб. Сюди відносять такі суб'єктивні права:

- а) право на життя;
- б) право на недоторканість особи, житла, особисту недоторканість, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- в) право на вибір місця проживання, свободу пересування, на вільне залишення території України та повернення в будь-який час в Україну;
- г) кожному гарантується також право на свободу власної думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань;
- д) кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово і в інший спосіб на свій вибір;
- є) кожен має право на свободу світогляду і віросповідання та інші.

Саме особисті гарантії (гарантії громадянських прав) становлять зміст приватних (цивільних) прав. Приватні (цивільні) права і свободи людини і громадянина, визначені Конституцією України виступають засобом забезпечення всебічного розвитку особи, слугують засобом задоволення її інтересів та потреб. Цивільні права встановлюють можливості людини володіти, користуватися та розпоряджатися різними соціальними благами, які передбачені та/або прямо встановлені законом.

Усі цивільні (приватні) гарантовані можливості доцільно поділити на загальні та спеціальні гарантії від держави. Так, загальні гарантії охоплюють усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод громадян, на усунення можливих причин і перешкод щодо їх неповного або неналежного здійснення, на захист прав від порушень. До спеціальних гарантій відносяться правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи людини і громадянина, а також за допомогою примусової сили держави усувається порушення прав і свобод та відбувається відновлення порушених прав.

Визначення державою загальних і спеціальних гарантій є досить важливим питанням для кожної людини, не залежно від громадянства, оскільки можливості вільно реалізовувати свої приватні права (майнові та немайнові цивільні права), а також, у разі їх порушення отримувати дієвий захист у різні способи як у порядку самозахисту, так і за допомогою примусової сили держави визначає зміст діяльності правової держави.

Особливою ознакою правової держави є той факт, що держава гарантує реалізацію приватних прав, а саме, відповідно до ст. 3 Конституції України, держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а ст. 56 Конституції України передбачає право кожного на відшкодування коштом держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень⁴⁶⁴. За ст. 1177 Цивільного кодексу України, держава також відповідає за ризики, спричинені неналежною діяльністю її органів, а ст. 1170 Цивільного кодексу України зобов'язує державу компенсувати шкоду, завдану ухваленням закону про припинення права власності на певне майно, у повному обсязі⁴⁶⁵.

Таким чином, за допомогою загальних та спеціальних гарантій щодо можливостей мати приватні (цивільні) права держава надає можливість кожному суб'єкту правовідносин у різні способи задовольняти особисті потреби та забезпечувати власні (приватні) інтереси. Задля реалізації приватних прав держава визначає певні механізми їх реалізації.

В загальному розумінні механізм реалізації приватних прав – це діяльність суб'єктів права, в результаті якої учасники правовідносин реально мають свободи, користуються правами та виконують обов'язки, відображається у сукупності юридичних норм (законодавчих та підзаконних нормативно-

⁴⁶⁴ Конституція (Основний Закон) України : від 20.04.1978 р. № 888-IX : станом на 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text>

⁴⁶⁵ Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 27 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

правових актів), які регулюють сферу приватних інтересів в яких проводиться відповідна діяльність.

В. Д. Недибалюк визначає, що механізм реалізації прав і свобод людини та громадянина повинен містити такі елементи як гарантії здійснення прав людини, юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, правовідносини), процес фактичного втілення можливості та необхідності у дійсність, умови і фактори такого процесу⁴⁶⁶.

Наталія Опольська визначає, що «сама категорія «механізм» дає змогу розглянути забезпечення прав та свобод людини як статичне явище, охарактеризувати його структуру, сукупність складових елементів, а також висвітлити особливості його функціонування, охарактеризувавши динамічні процеси, які виникають внаслідок функціонування цього механізму»⁴⁶⁷. З цією думкою варто погодитись, оскільки статика механізму реалізації права виражається у стійкості (незмінності, рівновазі) його якісного стану, зумовленого відповідністю регулятивних можливостей співмірними із потребами життя. Динаміка – відображає кількість та інтенсивність змін його властивостей, структурних елементів та зв'язків за певний період часу у межах певного простору у відповідь на потреби соціальної дійсності.

Виходячи із змісту статичної та динамічної механізмів реалізації здійснення та захисту приватних цивільних прав, можливо визначити складові елементи такого механізму. Так, враховуючи необхідність стабільності правових норм, які визначають майнові і немайнові права суб'єкта приватних (цивільних) правовідносин, першим елементом механізму реалізації прав слід визначити матеріальні норми права, які забезпечують правове закріплення прав суб'єктів приватних правовідносин.

Законодавче закріплення можливостей мати різні права не є достатнім для реалізації прав оскільки законодавство України постійно знаходиться у стані вдосконалення, у зв'язку із чим вносяться зміни до різних законодавчих актів.

⁴⁶⁶ Недибалюк В. Д. Особливості механізму реалізації права людини на повагу до її гідності. Часопис ківського університету права. 2012. № 3. URL:http://kul.kiev.ua/images/chasop/2012_3/131.pdf

⁴⁶⁷ Опольська Н. Механізм забезпечення прав та свобод людини у динамічному вимірі. Підприємство, господарство і право. 2019. № 4. С. 191–195.

Саме ці процеси відображають динамічні зміни, визначаючи цілеспрямований, поступовий розвиток права, що у відповідь на потреби суспільства здійснюють постійне удосконалення змісту, але тим самим і ускладнення структури механізму реалізації прав, внаслідок чого зростає обсяг виконуваних різними учасниками правовідносин функцій і можливостей, що дозволяє більш ефективно досягати очікувані реальні результати. Виходячи із зазначеного, можливо визначити організаційно-правові заходи задля забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації приватних прав.

Механізм реалізації приватних прав не може функціонувати в повному обсязі, якщо державою не забезпечується можливість захистити приватні права в разі їх порушення. Важливою ознакою правової держави є гарантована державою охорона прав і свобод людини та громадянина, а також визначена законом можливість звернення до примусової сили держави щодо захисту приватних (цивільних) прав та інтересів суб'єктів приватних правовідносин. Для визначення третього елементу механізму реалізації приватних прав варто врахувати думку Є.О. Гід, який визначає, що під захистом прав людини слід розуміти примусовий щодо зобов'язаної особи спосіб здійснення суб'єктивного права, який застосовується у встановленому законом порядку уповноваженими на те органами чи компетентною особою⁴⁶⁸. Отже, процесуальний порядок охорони приватних прав та інтересів, як елемент механізму реалізації та захисту приватних (цивільних) прав суб'єктів приватних правовідносин, виражається у сукупності правових заходів, які здійснюються міжнародними організаціями, державними органами та громадськими формуваннями, спрямовані на профілактику та/або попередження правопорушень, усунення причин, що їх зумовлюють, і сприяння безперешкодній реалізації приватних прав та інтересів учасників цивільних відносин.

Таким чином, із вищезазначеного можливо узагальнити, що механізм реалізації приватних прав та їх захист включає в себе такі складові частини:

⁴⁶⁸ Міжнародна поліцейська енциклопедія: понятійний апарат. Концептуальні підходи. Теорія та практика: в 10 т. / Т. 2 : Права людини у контексті поліцейської діяльності / упоряд. Ю.І. Римаренко та ін. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2005. 1224 с.

1. Матеріальні норми права – це наявність нормативно-правових актів які визначають можливість мати приватні (майнові та немайнові) права, а також визначають умови забезпечення охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина, що мають загальнообов’язковий характер. Головним законодавчим актом, що встановлює основні права людини і громадянина є безумовно Конституція України. Так, ст. 3 Конституції України проголошує, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави. За Конституцією України всі люди вільні та рівні в своїй гідності та правах, а права та свободи людини є невідчужуваними і непорушними (ст. 21). Права і свободи людини гарантовані та є довічними. В Конституції України також проголошується заборона антиправового (правопорушного) законодавства: «При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» (ст. 22). Саме таким чином держава визнає існування природних невідчужуваних прав і свобод людини та громадянина, перелік яких не є вичерпним. Наступним після Конституції України законодавчим актом, що визначає зміст, порядок реалізації та основні засади захисту приватних прав є Цивільний кодекс України. Стаття 4 Цивільного кодексу України до актів цивільного законодавства України, які визначають перелік та порядок реалізації приватних прав: основу цивільного законодавства України становить Конституція України; основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України; актами цивільного законодавства є також інші закони України, які приймаються відповідно до Конституції України та Цивільного кодексу України. Якщо суб’єкт права законодавчої ініціативи подав до Верховної Ради України проект закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж Цивільний кодекс України, він зобов’язаний одночасно подати проект закону про внесення змін до Цивільного кодексу України. Поданий законопроект розглядається Верховною Радою України одночасно з відповідним проектом закону про внесення змін до

Цивільного кодексу України. Цивільні відносини можуть регулюватись актами Президента України у випадках, встановлених Конституцією України⁴⁶⁹.

Актами цивільного законодавства є також постанови Кабінету Міністрів України, якщо постанова Кабінету Міністрів України суперечить положенням Цивільного кодексу України або іншому закону, застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України або іншого закону.

Інші органи державної влади України, органи влади АРК можуть видавати нормативно-правові акти, що регулюють цивільні відносини, лише у випадках і в межах, встановлених Конституцією України та законом⁴⁷⁰. Цивільні відносини регулюються однаково на всій території України.

Однак, у визначенні матеріальних нормативно-правових актів, як складову частину механізму реалізації приватних прав та інтересів. При реалізації приватних прав можуть виникати проблемні питання щодо співвідношення загального і спеціального законодавства. Як зазначає Л. В. Красицька, у доктрині права та правозастосовній діяльності обговорюється питання як співвідношення загального та спеціального законодавства, так й питання співвідношення загальної і спеціальної норми. З позиції правозастосування доцільно вести мову про співвідношення загальної та спеціальної норми⁴⁷¹.

Так, у теорії права склався підхід, що загальні норми права – це норми, що поширюються на рід певних відносин у цілому. Наприклад, згідно зі ст. 1166 Цивільного кодексу України особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини. Ця норма поширюється на всі відносини, пов'язані з відшкодуванням майнової шкоди. Спеціальні норми права – це норми, що встановлюються з метою конкретизації та деталізації, врахування своєрідності та особливостей будь-якого виду суспільних відносин, рід яких регулюється загальною нормою права. Фактично спеціальні норми є винятком із загальних норм. Наприклад, відповідно до ст.

⁴⁶⁹ Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 27 квіт. 2022 р.
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁴⁷⁰ Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 27 квіт. 2022 р.
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁴⁷¹ Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С. О. Сліпченко та ін. Харків : "Право", 2017. 808 с.

1187 Цивільного кодексу України особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого. Отже, ця норма встановлює особливості відшкодування майнової шкоди, що завдана джерелом підвищеної небезпеки, і, на відміну від загального правила, встановленого ст. 1166 ЦК України, передбачає можливість відшкодування шкоди й за відсутності вини⁴⁷².

Таким чином, матеріально-правові норми права як елемент механізму реалізації приватних прав включають в себе:

- норми загального законодавства, які визначають загальні гарантії реалізації прав та свобод в Україні в цілому, та приватних зокрема;

- конституційні норми, що закріплюють права, свободи та обов'язки учасників правовідносин;

- норми спеціального законодавства, що регулюють правничу діяльність, яка складає сутність реалізації суб'єктом приватних правовідносин своїх прав та обов'язків;

- приватно-правові норми (норми цивільного права), які ґрунтуючись на принципах диспозитивності визначають різні права та обов'язки, що можуть мати фізичні та юридичні особи. Цивільно-правові норми визначають зміст та структуру приватних прав та обов'язків, встановлюючи засади законності та правосвідомості суб'єктів приватних (цивільних) правовідносин, забезпечуючи тим самим через реалізацію своїх прав та обов'язків їх чітке розуміння.

До приватних (цивільних) прав, що регулюються нормами матеріального права відносяться майнові та немайнові права та обов'язки в системі цивільних правовідносин. В Борисова визначає майнові відносини як конкретні властиві товарному виробництву, об'єктивні за змістом і вольові за своєю формою відносини, які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників⁴⁷³.

⁴⁷² Дерюгина Т. В. Добросовестность участников гражданских правоотношений как предел и принцип права. Юристь-Правоведь. 2009. № 6. С. 62.

⁴⁷³ Борисова В. Принципи цивільного права. Право України. 2017. № 7. С. 67–75.

Реалізація приватних відносин, в контексті ст. 3 Цивільного кодексу України, здійснюється на принципах юридичної рівності, вільного волевиявлення, майнової самостійності їх учасників. Зазначене свідчить, що особи, які є суб'єктами приватних правовідносин застосовуючи механізм реалізації приватних прав, можуть діяти на власний розсуд, шляхом визначення та фіксування окремих домовленостей у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, де сторони можуть на власний розсуд врегулювати свої відносини, а також відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати відносини на власний розсуд, на свій розсуд визначити засоби та час реалізації своїх прав. У приватній сфері також встановлено нормами матеріального права юридична рівність учасників приватних відносин. Вони можуть діяти за власною ініціативою, це можливо завдяки тому, що пріоритет надається саме приватним інтересам. Крім того, саме матеріальними нормами права встановлено право приватних осіб на звернення до судового порядку захисту особистих немайнових і майнових прав та інтересів приватної особи. Зазначене є особливістю усіх інститутів, підінститутів та підгалузей приватного права в Україні.

2. Організаційно-правові заходи, які розробляються і впроваджуються задля ефективної реалізації прав та інтересів – це передбачена законодавством організаційна діяльність державних органів та недержавних організацій по забезпеченню, охороні та захисту прав і свобод особи. Основні організаційні заходи щодо забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації приватних прав та інтересів визначені у Конституції України, визначаючи Верховну Раду України, як законодавчий орган, що закріплює в нормативно-правових актах України права і свободи людини та громадянина, гарантії цих прав і свобод, а також основні обов'язки (ст. 92); Президента України, як гаранта додержання прав і свобод людини та громадянина (ст. 102); Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади (ст. 16), як державні органи виконавчої влади, які вживають заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а так і приватних прав; місцеві державні

адміністрації, що на відповідній території забезпечують додержання прав і свобод людини та громадянина (ст. 119); суди, які захищають права та свободи людини і громадянина (ст. 55); Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 55,101); прокуратуру, як орган, що здійснює представництво інтересів громадянина або держави в суді, у випадках, передбачених законом (ст. 121)⁴⁷⁴.

Крім того, як зазначає Наталя Опольська, в умовах становлення громадянського суспільства в Україні діяльність недержавних інституцій у процесі забезпечення прав та свобод людини відіграє важливу роль. Так, дійсно, в Україні громадські, релігійні, благодійні організації, професійні спілки, їх об'єднання, творчі спілки, асоціації, недержавні засоби масової інформації досить активно, а саме головне, досить і ефективно своєю правомірною діяльністю сприяють реалізації приватних прав та інтересів, здійснюючи позитивний вплив на формування загально соціальних гарантій та вживають низку заходів для профілактики порушень приватних прав та інтересів. Недержавні інституції не задіяні лише в процесі відновлення правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності, адже це виключно компетенція державних органів⁴⁷⁵.

Отже, організаційно-правові засоби в структурі механізму реалізації приватних прав, через відповідні державні і недержавні органи, мають свою діяльність спрямовувати на забезпечення умов що будуть сприяти реалізації приватних прав, забезпечувати поширення та впровадження заходів спрямованих на охорону приватних прав та інтересів. Такі заходи можуть виражатись через запровадження правових заходів задля профілактики та/або попередження порушень приватних прав та інтересів.

3. Процесуальний порядок охорони приватних прав та інтересів, як елемент механізму реалізації та захисту приватних (цивільних) прав забезпечує реалізацію конституційних гарантій щодо захисту прав і свобод людини та

⁴⁷⁴ Конституція (Основний Закон) України : від 20.04.1978 р. № 888-IX : станом на 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text>

⁴⁷⁵ Опольська Н. Механізм забезпечення прав та свобод людини у динамічному вимірі. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 4. С. 191–195.

громадянина в цілому, так і захисту приватних прав та інтересів зокрема, що полягає у відновленні порушеного права, майнового стану, що існував до порушення, а також притягнення правопорушників до юридичної відповідальності.

У разі порушення приватних прав та законних інтересів учасників приватних правовідносин, особливої актуальності набуває питання визначення процесуальних форм захисту порушених прав та оспорюваних законних приватних інтересів. Процесуальний порядок захисту порушених приватних прав та інтересів визначаються у Конституції, а саме згідно зі ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією України, та у порядку, визначеному законом. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Захист суб'єктивних (приватних) прав розглядається процесуалістами як діяльність компетентних органів щодо захисту прав, тобто із встановлення фактичних обставин, застосування до них норм права, ухвалення рішення і здійснення контролю за його виконанням⁴⁷⁶.

Судовий захист приватних прав, безсумнівно, є основною формою захисту порушених цивільних прав та інтересів. Конституційний Суд України у своєму

⁴⁷⁶ Захарова О. С. Форми захисту цивільних прав. Розвиток цивільного законодавства: посткодіфікаційний період: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 175-річчю Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ: Освіта, 2010. С. 113.

рішенні від 25.12.1997 р. № 9-зп⁴⁷⁷ зазначив, що ч. 1 ст. 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод.

В. В. Городовенко зазначає, що право на захист цивільних прав та інтересів судом взаємопов'язане з правом на справедливий судовий розгляд. Пункт 1 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини 1950 р. встановлює, що кожна людина при визначенні її громадянських прав та обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним згідно із законом. Європейський суд з прав людини виділяє чотири групи критеріїв, згідно з якими він оцінює справедливість конкретного судового розгляду: органічні, інституціональні, процесуальні та спеціальні. До першої належать критерії, що забезпечують ефективне користування цим правом і його реалізацію (доступ до правосуддя й виконання судових рішень). Друга включає критерії, яким повинна відповідати як судова система держави в цілому, так і кожен національний судовий орган окремо (незалежний, неупереджений, створений на підставі закону). Процесуальні складники права на справедливий судовий розгляд забезпечують реальну участь особи або її представника в розгляді справи, змагальність процесу, рівність сторін на всіх стадіях судового розгляду й розумні його строки⁴⁷⁸. До спеціальних ЄСПЛ відносить додаткові гарантії, передбачені п.п. 2 і 3 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, що

⁴⁷⁷ Рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 р. № 9-зп у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97/paran54#n54>

⁴⁷⁸ Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С. О. Сліпченко та ін. Харків : "Право", 2017. 808 с.

забезпечують дотримання універсальних вимог справедливого правосуддя з урахуванням особливостей кримінального процесу⁴⁷⁹.

Окремо для захисту приватних прав законодавець у ч. 1 ст. 16 Цивільного кодексу України установив, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу, а в ч. 2 цієї статті визначив способи здійснення захисту цивільних справ та інтересів судом.

Аналіз кожної складової частини механізму реалізації приватних прав та їх захисту, дає розуміння, що лише у взаємодії один з одним, а також у сукупному їх застосуванні можливо ефективно реалізовувати свої приватні права та реально здійснювати як попередження їх порушення, так і отримати дійсний правовий захист в разі настання майнових втрат, чи порушення немайнових приватних прав учасників приватних (цивільних) правовідносин.

Саме реалізація, охорона, і захист приватних прав – це стадії механізму реалізації приватних прав та інтересів осіб, учасників приватних відносин, які забезпечуються порядком функціонування його структурних елементів. Задля забезпечення ефективної роботи механізму реалізації приватних прав необхідним є постійне вдосконалення національного законодавства країни і приведення його до міжнародних стандартів у галузі прав людини в цілому, та приватних прав зокрема. З цією метою важливою є діяльність законодавців і науковців щодо підвищення якості закону як такого, що регулює порядок визначення можливостей мати приватні права, так і встановлення процесуального порядку захисту приватних прав, шляхом визначення організаційно-правових компетентностей державних органів різного рівня.

Цивільне законодавство зокрема, як і в інших підгалузях приватного права не міститься визначення поняття способів захисту цивільних прав та інтересів. За їх призначенням вони можуть вважатися визначеним законом механізмом матеріально-правових засобів здійснення охорони цивільних прав та інтересів,

⁴⁷⁹ Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза. Конституционное право: Восточноевроп. обозрение. 2003. № 3. С. 85–97.

що приводиться в дію за рішенням суду у разі їх порушення чи реальної небезпеки такого порушення.

На взаємодію і співвідношення усіх елементів механізму реалізації та захисту приватних прав вказує і Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України, викладений у листі Верховного Суду України⁴⁸⁰. Так у Листі Верховного Суду України вказується, що при захисті цивільних прав та інтересів виділяють як матеріальний так і процесуальний аспекти.

Матеріально-правовий аспект захисту цивільних (приватних) прав та інтересів насамперед полягає у з'ясуванні, чи має особа таке право або інтерес та чи були вони порушені або було необхідним їх правове визначення⁴⁸¹. Вказуючи на необхідність визначення, чи встановлено конкретне приватне право у нормах матеріального законодавства і чи було визначено право тої чи іншої особи на реалізацію встановленої можливості.

При цьому, як вказується у Листі Верховного Суду України, слід виходити з положень ст. 11 Цивільного кодексу України про підстави виникнення цивільних прав і цивільних обов'язків. Відповідно до них цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, передбачених актами цивільного законодавства, Конституцією України та міжнародними договорами України, а також із дій осіб, не передбачених цими актами, але які породжують цивільні права та обов'язки. Підставами виникнення цивільних прав та обов'язків є, наприклад, договори та інші правочини, створення речей, творча діяльність, результатом якої є об'єкти права інтелектуальної власності, завдання майнової (матеріальної та моральної) шкоди іншій особі та інші юридичні факти⁴⁸².

У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду. У випадках, встановлених

⁴⁸⁰ Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: станом на 6 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

⁴⁸¹ «Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України». Лист Верховного Суду України від 1.04.2014 р. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6AF1EBA6DF621DEDC2257CE60053FFC3](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6AF1EBA6DF621DEDC2257CE60053FFC3)

⁴⁸² «Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України». Лист Верховного Суду України від 1.04.2014 р. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6AF1EBA6DF621DEDC2257CE60053FFC3](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6AF1EBA6DF621DEDC2257CE60053FFC3)

згаданими актами або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або не настання певної події.

Основні правові засади реалізації приватних прав визначені у ст. 13 Цивільного кодексу України, відповідно до вказаної норми цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства (ч. 1). При їх здійсненні особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині (ч. 2). Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживанням правом в інших формах (ч. 3). При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства (ч. 4). Не допускається використання цивільних прав для неправомірного обмеження конкуренції, зловживанням монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція (ч. 5). У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені ч. ч. 2 – 5 ст. 13 Цивільного кодексу України, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом. Зокрема, згідно із ч. 3 ст. 16 Цивільного кодексу України суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень ч. ч. 2 - 5 ст. 13 Цивільного кодексу України⁴⁸³.

При аналізі практики застосування судами положень ст. 16 Цивільного кодексу України, Верховний Суд України констатує складність визначення приватного інтересу, оскільки в законодавчих актах не дається його визначення. Офіційне тлумачення поняття інтересу, який підлягає захисту, надано в Рішенні Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 1-10/2004, яким визначено, що охоронюваний законом інтерес треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом

⁴⁸³ Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 27 квіт. 2022 р.
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

судового захисту та інших засобів правової охорони для задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності та іншим загально-правовим засадам⁴⁸⁴.

Основними гарантіями при реалізації приватних прав є той факт, що процес охорони приватних прав та свобод особи у часовому вимірі є безперервним.

Процесуально-правовий аспект захисту приватних прав як складова частина механізму реалізації приватних прав полягає в тому, що згідно зі ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України⁴⁸⁵, загальні суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства (ч. 1). Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства (ч. 2). Суди розглядають справи, визначені в ч. 1 ст. 15 ЦПК, у порядку позовного, наказного та окремого провадження (ч. 3). Крім того, суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу (ч. 4)⁴⁸⁶.

Ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України передбачено, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів (ч. 1). У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися

⁴⁸⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 № 18-рп/2004. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/KS04025?ed=2004_12_01

⁴⁸⁵ Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: станом на 6 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

⁴⁸⁶ Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: станом на 6 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси (ч. 2). Відмова від звернення до суду за захистом є недійсною (ч. 3)⁴⁸⁷.

При здійсненні правосуддя у цивільних справах суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом (ст. 4 ЦПК)⁴⁸⁸.

Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ для захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 1 ЦПК)⁴⁸⁹.

Застосування конкретного способу захисту приватних прав залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення.

З цією метою суд повинен з'ясувати характер спірних правовідносин сторін (предмет та підставу позову), характер порушеного приватного права позивача та можливість його захисту в обраний ним спосіб.

Зазначені способи захисту мають універсальний характер, вони можуть застосовуватись до всіх чи більшості відповідних суб'єктивних приватних прав. Разом з тим зазначений перелік способів захисту цивільних прав чи інтересів не є вичерпним. Відповідно до абз. 2 п. 10 ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Окремо слід зазначити, що є певні особливості щодо захисту особистих немайнових прав, визначені ст. 275 Цивільного кодексу України, за якою захист цих прав здійснюється способами, встановленими гл. 3 Цивільного кодексу України і може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього

⁴⁸⁷ Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: станом на 6 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

⁴⁸⁸ Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: станом на 6 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

⁴⁸⁹ Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: станом на 6 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило порушення того чи іншого приватного права.

Верховний Суд України, при аналізі практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України визначає також той факт, що Цивільним кодексом України та іншими законами може встановлюватися для захисту певних чи окремих категорій приватних прав спеціальні способи захисту прав. Наприклад, земельне законодавство регулює відносини, у тому числі й цивільні, об'єктом яких є земля; сімейне законодавство містить норми щодо захисту цивільних прав, пов'язаних з сімейними відносинами, тощо. Також, Верховний Суд вказує на те, що з урахуванням наведеного суд під час розгляду і вирішенні цивільної справи визначає спосіб захисту виходячи із закону, який регулює конкретні правовідносини, і тих юридичних фактів, що обумовлюють виникнення цих правовідносин та цього спору.

У тих випадках, коли спеціальна норма закону встановила інший, ніж визначений ст. 16 Цивільного кодексу України, спосіб захисту, застосовується спосіб захисту, встановлений спеціальною нормою. Одночасно можуть застосовуватися положення ст. 16 Цивільного кодексу України і положення спеціальної норми щодо способу захисту у випадках, коли ці способи тотожні й на них поширюється дія Цивільного кодексу України, наприклад ст. 8 Сімейного кодексу України⁴⁹⁰.

Особа, законний інтерес або право якої порушено, може скористатися способом захисту, який прямо передбачений нормою матеріального права або може скористатися можливістю вибору між декількома способами захисту, якщо це не заборонено законом. Якщо ж спеціальні норми не встановлюють конкретних заходів, то особа має право обрати спосіб із числа передбачених ст. 16 Цивільного кодексу України з урахуванням специфіки порушеного права й характеру правопорушення.

⁴⁹⁰ «Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України». Лист Верховного Суду України від 1.04.2014 р. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6AF1EBA6DF621DEDC2257CE60053FFC3](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6AF1EBA6DF621DEDC2257CE60053FFC3)

Процесуально-організаційні аспекти механізму реалізації приватних прав, як один з видів захисту порушеного права є розгляд звернень громадян в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Згідно до Конституції України (стаття 40), кожна людина має право направляти індивідуальні чи письмові звернення або особисто звертатись до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових та службових осіб. Порядок звернень визначається Законом України «Про звернення громадян»⁴⁹¹.

Положеннями статті Закону України «Про звернення громадян» передбачено, що громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення⁴⁹².

Військовослужбовці, працівники органів внутрішніх справ і державної безпеки, а також особи рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України мають право подавати звернення, які не стосуються їх службової діяльності.

Особи, які не є громадянами України і законно знаходяться на її території, мають таке ж право на подання звернення, як і громадяни України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами⁴⁹³.

Крім судового захисту порушених приватних прав, відповідно до ст. 19 Цивільного кодексу України особа має право на самозахист свого приватного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахистом

⁴⁹¹ Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред. кол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

⁴⁹² Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР: станом на 1 січ. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text>

⁴⁹³ Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР: станом на 1 січ. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text>

є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства⁴⁹⁴.

З метою запровадження в Україні ефективних позасудових способів урегулювання спорів, що зумовить спрощення вирішення приватних спорів, 16 листопада 2021 року було прийнято Закон України «Про медіацію» який 15 грудня 2021 року набрав чинності, у відповідності до положень Прикінцевих та перехідних положень.

Закон «Про медіацію» визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою⁴⁹⁵.

Отже, Законом «Про медіацію» закріплено правові засади та порядок проведення медіації в Україні. Зокрема, визначено, що медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Водночас, медіатор – спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію⁴⁹⁶.

Прийняття Закону «Про медіацію» передбачає, що процедура медіації поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових,

⁴⁹⁴ Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 27 квіт. 2022 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁴⁹⁵ Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

⁴⁹⁶ Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах: Директива Європ. співтовариства від 21.05.2008 р. № 2008/52/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95#Text

господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Однак світова практика свідчить про ефективність медіації саме при вирішенні конфліктів які виникають при порушенні приватних прав та інтересів.

Для ефективного вирішення приватно-правового спору фізичні та юридичні особи зможуть звернутись до медіатора для проведення медіації як до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, так і під час судового, третейського чи арбітражного провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу.

Медіація, як позасудовий спосіб вирішення спорів при порушенні приватних прав та інтересів досить широко використовується у міжнародній правозастосовній діяльності. Так, Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних і комерційних справах у п. 4 встановлює, що терміном «медіація» (лат. *mediare* – бути посередником) визнають переговори між сторонами, що сперечаються, за участі та під керівництвом нейтральної третьої особи – медіатора (посередника), що не має права виносити обов'язкове для сторін рішення. До терміну «медіація», наголошує В. В. Городовенко тотожні поняття «посередництво», «примирливі процедури», «узгоджувальні процедури»⁴⁹⁷. Пункт а) ст. 3 Директиви №2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних і комерційних справах встановлює, що «посередництво» – це організований процес, як би він не називався, у якому дві або більше сторони намагаються добровільно досягти вирішення своєї суперечки за допомогою посередника. Цей процес може бути розпочатий сторонами, запропонований або призначений судом або передбачений правом держави-члена. Зазначене поняття охоплює посередництво, яке здійснюється суддею, що

⁴⁹⁷ Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С. О. Сліпченко та ін. Харків : "Право", 2017. С. 659

не відповідальний ні за який судовий розгляд стосовно обговорюваної суперечки. Проте це поняття не включає дії, зроблені судом або суддею для вирішення суперечки протягом судового розгляду, що належить до суперечки.

Держава Україна гарантує неприпустимість обмеження прав і свобод встановлених Конституцією України, це положення Основного Закону означає, що приватні (цивільні) права і свободи не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених у ст. 64 Конституції України.

Статтею 64. Конституції України встановлено, що конституційні права і свободи людини і громадянина, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

В Україні воєнний стан визначається як особливий правовий режим, що вводиться у разі загрози національній безпеці. Пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях на розгляд Президентів України подає Рада національної безпеки і оборони України. Розглянувши ці пропозиції, Президент України видає указ про введення воєнного стану. Його протягом двох днів розглядає та приймає рішення Верховна Рада України, яка з цією метою збирається без скликання.

Затверджений указ негайно оголошується через засоби масової інформації.

Нажаль Україна опинилась в тих умовах, що 24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. Надалі, Указом Президента України від 14 березня 2022 року № 133/2022 строк дії воєнного стану в Україні продовжено з 05 години 30 хвилин 26 березня 2022 року строком на 30 діб. На даний час, Указом Президента України від 18 квітня 2022 року № 259/2022 строк дії воєнного стану в Україні продовжено з 05 години 30 хвилин 25 квітня 2022 року строком на 30 діб.

В умовах правового режиму воєнного стану можливе також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Вичерпний перелік із

зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень таких обмежень зазначається в Указі Президента України про введення воєнного стану. Такий Указ додатково затверджується Верховною Радою України.

Статтею 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»⁴⁹⁸, визначено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обов'язі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»⁴⁹⁹.

Обмеження, які вводяться під час введення воєнного стану стосуються основних конституційних прав та свобод людини і громадянина, а так і учасників приватних правовідносин. З 24 лютого 2022 року, із подальшим продовженням, воєнний стан введено на всій території України, а так, серед прав та свобод в сферах конституційних прав та свобод, адміністративного, фінансового правового регулювання, обмежуються такі приватні права, як:

а саме:

- недоторканність житла;
- таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- невтручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України;
- свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом;

⁴⁹⁸ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 : станом на 22 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

⁴⁹⁹ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII: станом на 27 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

- право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;
- право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації;
- право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;
- право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом;
- право на працю;
- право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів;
- право на освіту.

Серед зазначених прав, важливе значення має обмеження немайнового права приватних осіб щодо свободи пересування. Так, військове командування може встановлювати заборони або обмеження на пересування громадян, руху транспорту. Також у громадян можуть просити документи на перевірку, проводити у них обшук в машинах, домівках та особистий обшук. Такі обмеження встановлюються шляхом запровадження комендантської години.

Визначення терміну комендантська година – тобто заборона перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень міститься у п. 5 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування здійснюється лише за наявності реальної загрози життю і безпеці осіб, інтересам суспільства або держави, а також для забезпечення громадського порядку. Таким чином, обмеження свободи пересування у певний період часу та на певній території встановлюється задля безпеки самої людини.

На території, де запроваджено комендантську годину, забороняється перебування у визначений період доби на вулицях та в інших громадських місцях осіб без виданих перепусток, а також рух транспортних засобів.

Без перепусток під час комендантської години на вулицях та в інших громадських місцях дозволено перебування та рух транспортних засобів Збройних Сил, Держспецтрансслужби, Національної гвардії, Держприкордонслужби, Національної поліції, СБУ, ДФС, ДМС, ДСНС а також транспортним засобам спеціалізованого призначення, які виконують невідкладне службове завдання, за умови ввімкнення спеціальних світлових сигнальних пристроїв⁵⁰⁰.

З 24 лютого 2022 року, також як обмеження свободи пересування фізичних осіб, заборонили виїзд із країни для чоловіків 18 – 60 років, окрім певних категорій. 15 березня перелік таких категорій змінили, зокрема щодо родичів та осіб, які здійснюють догляд за особами з інвалідністю, а також дозволили виїзд за кордон студентам іноземних вишів.

Надалі, 14 квітня Верховна Рада розширила перелік громадян, яких не будуть мобілізувати до Збройних Сил України. Відповідно до розширеного переліку, під категорію осіб які не підлягають мобілізації входять студенти та працівники закладів профтехосвіти. Загальний перелік осіб, які не підпадають під мобілізацію, доволі об'ємний і не виключено, що до нього в подальшому можуть бути внесені додаткові зміни.

Чимало дискусій виникло з питань реалізації правомочностей власників майна. Так, під час воєнного стану може бути здійснено конфіскацію майна, що перебуває у приватній, комунальній чи державній власності. Рішення про конфіскацію майна для потреб держави приймає військове керівництво, на місцях – військкомати, які мають погодити це рішення з військовою адміністрацією. Під час конфіскації майна обов'язково складають спеціальний акт, щоб задокументувати відчуження майна.

⁵⁰⁰ Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Каб. Міністрів України від 08.07.2020 р. № 573: станом на 16 груд. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-п#Text>

Однак, при примусовому відчуженні майна слід мати на увазі різні способи таких дій військових адміністрацій. Так, відчуження майна, що знаходиться у приватній власності фізичних та юридичних осіб може бути здійснено як шляхом конфіскації майна, так і шляхом проведення реквізиції.

У випадку коли у особи вилучають майно під час дії воєнного стану, варто знати, що його або потім мають повернути, або компенсувати його вартість. У визначеному випадку мова йде саме про реквізицію. Метою реквізиції є усунення наслідків, що виникли або можуть настати через стихійне лихо, аварію, епідемію, епізоотію, воєнний або надзвичайний стан та за інших надзвичайних обставин, або запобігти таким наслідкам. Наприклад, забезпечити безпеку фізичних осіб, врятувати майно або ж знищити заражених тварин чи рослини у разі епізоотії або епіфітотії, або ж забезпечити обороноздатність підрозділів на певній території, на якій введено воєнний стан.

Зокрема, у постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 8 серпня 2018 року у справі № 284/276/16-ц зазначено, що під реквізицією варто розуміти примусове оплатне відчуження майна державою у власника при існуванні надзвичайних обставин на підставі та в порядку, встановленому законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості або без такого.

Статею 353 Цивільного кодексу України врегульовано оплатне примусове припинення права власності. Однак, враховуючи той факт, що реквізиція застосовується за надзвичайних обставин, які вимагають негайних дій, вона провадиться в позасудовому (адміністративному) порядку за рішенням органів державної влади. Адміністративний порядок реквізиції майна у власника обумовлений необхідністю швидкої реакції від органів державної влади на надзвичайні обставини .

Норми, що регулюють реквізицію, спрямовані на вирішення колізії публічного інтересу та цивільного права (зокрема, права власності, інших цивільних прав), розв'язання якої відбувається на користь публічного інтересу. При цьому необхідно зважати й на практику Європейського суду з прав людини.

Наприклад, у рішенні ЄСПЛ від 13 вересня 2005 року у справі «Іванова проти України» (заява № 74104/01, § 35) вказано, що позбавлення власності може бути виправдане лише в тому випадку, якщо наявно, *inter alia*, що воно здійснене «у інтересах суспільства» і «відповідно до вимог, передбачених законом». Більше того, повинно бути досягнуто «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства і вимогами захисту основних прав осіб⁵⁰¹.

Василь Крат, суддя Верховного Суду зазначає, що під час проведення державою реквізиції (можливе) припинення й інших цивільних прав, через що постає питання про відшкодування певних втрат суб'єктам таких прав. Законодавством передбачається, що в разі вжиття державою заходів щодо примусового вилучення заставленого майна або майнових прав (націоналізація, реквізиція, конфіскація, накладення секвестру, а також інших заходів, аналогічних за своїми наслідками) держава відшкодовує збитки, заподіяні заставодержателю внаслідок здійснення цих заходів (ч. 2 ст. 57 Закону України «Про заставу»). Однак таке правило єдине в сучасному українському законодавстві й стосується тільки захисту прав заставодержателя. Хоча не виключається виникнення аналогічних ситуацій і, зокрема, з орендарем, лізингодержувачем⁵⁰².

Примусове відчуження майна – позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості визначається п. 1 ст. 1 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану».

Аналіз ч. 2 ст. 353 Цивільного кодексу України вимагає надати роз'яснення, в чому полягає відмінність між «звичайною» реквізицією (ч. 1 ст.

⁵⁰¹ Крат В., суддя Верховного Суду. Реквізиція під час воєнного стану: що, коли і як. Закон і бізнес. Дата публікації: 16.03.2022 13:43. URL: <https://zib.com.ua/ua/150897.html>

⁵⁰² Крат В., суддя Верховного Суду. Реквізиція під час воєнного стану: що, коли і як. Закон і бізнес. Дата публікації: 16.03.2022 13:43. URL: <https://zib.com.ua/ua/150897.html>

353 ЦК України) та реквізицією в умовах надзвичайного чи воєнного стану (ч. 2 ст. 353 ЦК України).

Аналізуючи положення Цивільного кодексу України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» інших законодавчих та інших нормативно-правових актів, які були прийняті за останні три місяці з початку введення воєнного стану, можливо відмітити, що єдиною відмінністю є момент відшкодування вартості майна: При реквізиції у звичайних виняткових умовах майно має бути проведено до примусового відчуження майна, а в другому випадку обов'язок держави відшкодувати вартість майна настає після його примусового відчуження. Таким чином, ч. 2 ст. 353 Цивільного кодексу України слід сприймати як виняток із загального правила, передбаченого ч. 1 ст. 353 Цивільного кодексу України.

Окремі спори та дискусії виникли с приводу проведення конфіскації транспортних засобів у водіїв, які були зупинені у стані алкогольного сп'яніння. Так, у багатьох засобах масової інформації з'являлись повідомлення, що відчуження автомобіля у водія, тверезість якого сумнівна, – дискримінаційне та непропорційне втручання в право мирного користування майном.

Безсумнівно, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права (ч. 1 ст. 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ).

ЄСПЛ визначив три критерії для оцінки сумісності втручання у право особи на мирне володіння майном із гарантіями ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ:

- чи є втручання законним;
- чи має воно на меті «суспільний», «публічний» інтерес;
- чи є такий захід (втручання у право на мирне володіння майном) пропорційним визначеним цілям.

Втручання держави у право власності особи виправдане, якщо здійснюється для задоволення «суспільного», «публічного» інтересу, при

визначенні якого ЄСПЛ надає державам право користуватися «значною свободою (полем) розсуду». Втручання держави у право на мирне володіння майном може бути виправдано за наявності об'єктивної необхідності у формі суспільного, публічного, загального інтересу, який може включати інтерес держави, окремих регіонів, громад чи сфер людської діяльності.

Співність питання щодо вилучення транспортного засобу у водія, який порушив Правила дорожнього руху, і таки сів за кермо у стані алкогольного сп'яніння, порушив також принципи приватного права, відповідно до яких особа здійснює володіння, користування та розпорядження своїм майном на засадах розумності та добросовісності.

Питання щодо правомірності вилучення транспортних засобів на потреби Збройних Сил України буде предметом дискусій ще довгий час, і потребує окремого наукового дослідження та правового обґрунтування.

Окремі питання, що також викликало чимало обговорень в суспільстві, це обмеження свободи вираження своєї думки, свобода віросповідання, що відповідає змісту приватного немайнового права на самовираження. Так, дійсно, відповідно до Основного закону України кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати й передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади та незалежно від кордонів.

Відповідно до ст. 19 Загальної декларації прав людини (1948 р.), «кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів». У свою чергу, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.) встановлює, що «кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір» (ст.19).

Однак, на даний час, в умовах введення в Україні воєнного стану, реалізація права на самовираження та вільне вираження своїх поглядів може нести загрозу національній безпеці. Таким чином, враховуючи останні зміни у законодавство України щодо відповідальності за колабораційну діяльність, також слід внести зміни і доповнення до нормативно-правових актів, що регулюють порядок реалізації та захисту цивільних прав норми, які будуть визначати ознаки та підстави обмеження приватних прав, які несуть загрозу державній безпеці та територіальній цілісності України.

Підсумовуючи дослідження щодо особливостей механізму реалізації приватних прав та інтересів, а також їх захисту можливо зазначити, що механізм реалізації прав і свобод – виражається у безпосередній діяльності уповноважених суб'єктів приватних прав, діяльність яка спрямована на створення необхідних умов для перетворення встановлених приватних прав та інтересів на стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою. Діяльність спрямована на використання механізму реалізації приватних прав та інтересів може проявлятися у використанні, виконанні та дотриманні приватних прав. Особливість реалізації приватних прав виражається у тому, що динаміка такої діяльності залежить від суб'єктивної волі учасників приватних (цивільних) правовідносин.

Охорона приватних прав та інтересів, як обов'язкова частина механізму реалізації приватних прав – це сукупність правових заходів, які здійснюються міжнародними організаціями, державними органами та недержавними громадськими формуваннями, які спрямовують свою діяльність на профілактику та/або попередження порушень приватних прав, а також сприяють усунення причин, що зумовили такі порушення, і сприяння безперешкодній реалізації прав та свобод особи.

Захист встановлених законом прав у механізмі реалізації приватних прав та інтересів особи – це сукупність дій уповноважених суб'єктів приватних правовідносин у встановленому законом процесуальному порядку з метою відновлення порушених прав, відшкодування шкоди, притягнення винних до

відповідальності. Процес захисту приватних прав та інтересів застосовується у разі загрози праву, посяганні, невизнанні, оспорюванні або в результаті порушення приватних прав та інтересів.